

Gulchexra SAYDALIYEVA,
 KIUT Namangan filiali o'qituvchisi
 E-mail: saydalieva1983@gmail.com
 Tel:91 342 39 13

Namdu p.f.f.d.(PhD) Sarimsaqova Dilafruz taqrizi asosida

ALISHER NAVOINING „LISON UT TAYR“ ASARIDAGI ALLEGORIK RAMZLAR VA ULARNING TARJIMASI XUSUSIDA

Annotasiya

Ushbu maqolada “Lison ut-Tayr” murakkab allegorik asar bo'lib, unda insonning ma'naviy sayohati, o'z-o'zini anglash muammolari hamda ilohiylik bilan transsendensiya (ma'lum chegaradan oshib ketish, ongdan tashqarida) va birlikka bo'lgan yakuniy izlanishlar haqida chuqur tushunchalar berilgan. Asar o'zining allegorik unsurlari orqali axloqiy va ma'naviy qadriyatlar, voqelik tabiati, ichki o'zgarish imkoniyatlari haqida fikr yuritishga undaydi.

Kalit so'zlar: Allegoriya, Lison-ut-tayr, majoz, Qaqnus, Hudhud, Simurg'.

THE ALLEGORICAL SYMBOLS AND THEIR TRANSLATION IN "LISON UT TAYR" BY ALISHER NAVOI

Annotation

The article is devoted for the Lison ut-Tayr is a complex allegorical work about the spiritual journey of man, the problems of self-realization and the ultimate search for transcendence and unity with the divine. Deep insights are given. Through its allegorical elements, the work encourages thinking about moral and spiritual values, the nature of reality, and the possibilities of internal change.

Key words: Allegory, Lison-ut-Tair, metaphor, Qaqnus, Hudhud, Simurg'.

АЛЛЕГОРИЧЕСКИЕ СИМВОЛЫ И ИХ ПЕРЕВОД В ПРОИЗВЕДЕНИИ АЛИШЕРА НАВАИ «ЛИСОН УТ ТАЙР»

Аннотация: В данной статье рассматривается Лисон ут-Тайр – сложное аллегорическое произведение о духовном пути человека, проблемах самореализации и окончательном поиске трансцендентности и единения с божественным. Благодаря своим аллегорическим элементам произведение побуждает задуматься о моральных и духовных ценностях, природе реальности и возможностях внутренних изменений.

Ключевые слова: Аллегория, Лисон-ут-Тайр, метафора, Какнус, Худхуд, Симург'.

Kirish. Allegoriya - ramzning bir ko'rinishi bo'lib, voqea, hodisa yoki buyumning mavhum tushunchasi o'rinda aniq tasvirni ifodalovchi ramziy so'z (obraz)ni qo'llashdir, ya'ni noaniq bo'lgan tushunchani (konseptni) ko'pchilikka ma'lum narsalarga xos belgilar bilan ifodalash usuli. Shuningdek, allegoriya mavhum tushuncha yoki g'oyani aniq obraz vositasida ifodalaydi. Allegoriya atamasi ikkita yunoncha alios "boshqa" va agoreuo "e'lon qilish" so'zlaridan olingan "omma oldida so'zlash" va so'zma-so'z "boshqacha so'zlash", "gapirmoq" degan ma'noni anglatadi. [Ferguson va boshq. 1999: 34; Copeland, Struck 2010: 2]

Allegoriya badiiy tasvir, obrazlilik turi, mavhum tushuncha yoki g'oyalarni muayyan narsa, voqea, hodisa orqali ifodalashdir. Masalan, "to'ti" so'zi gapdon, "bulbul" so'zi xushovoz yoki yaxshi qo'shiq kuylovchi kabi ma'nolarni ifodalaydi yoki tulki-yolg'onchi va ayyor kishi; bo'ri-ochko'z kishi, chumoli esa mehnatkash va sabrli insonlar qiyofasida jonlanadi. Allegoriya mavhum g'oya va xususiyatlarni ifodalovchi va mana shu g'oyalarga yanada aniqlik kiritib beruvchi ifoda vositasidir. Xususan, allegoriya bir vaqtning o'zida ham siyosiy, ham axloqiy, ham falsafiy va madaniy xususiyatlardan tashkil topgan mukammal narrativ hikoyadir. Allegoriyaning yana bir hususiyatidan biri shundaki - u oddiy hikoyani, eratkni, asarni jamiyat haqida o'ylantiruvchi sharhga aylantirishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Allegoriyaning mohiyatini anglash bu nafaqat asarni o'qish balki uni chuqur talqin va tahlil qilish shu bilan birga adabiyotning naqadar chuqur, go'zal va murakkabligini qadrlashni o'rganishdir. Allegoriya hikoyaning o'ziga xos shakli bo'lib, u tom ma'nodagi hikoya ostida yashirin ma'noni - odatda axloqiy siyosiy yoki ijtimoiy ma'noni taqdim etadi. Bu xazina oviga o'xshaydi, bu erda xazina qahramonlar, sozlamalar va voqealar ortida yashiringan xabar bordir.

Allegoriyaning tarixiy rivojlanish bosqichini to'rt turga ajratish mumkin:

1) Literal allegoriya – ya'ni so'zma so'z ifodalangan allegoriya. Bunda allegorik vositalar bilan boyitilgan matn tarixiy voqealarga asoslangan bo'ladi.

2) Tipologik allegoriya – bu turdagi allegoriya, o'tgan zamon voqealarini bugungi davr bilan bog'lovchi allegoriya hisoblanadi.

3) Moral allegoriya – bugungi davrning voqealarini ifodalovchi allegorik birliklar.

4) Anagogik yoki polysemous allegoriya – bunday allegoriyalar kelajak allegoriya yoki ko'p ma'noli allegoriyalar deb ham ataladi.[3]

Allegoriya turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin, ularning har biri adabiyot va san'atda alohida maqsadlarga xizmat qiladi. Bu yerda allegoriyaning bir nechta keng tarqalgan turlari mavjud:

-Ulardan birinchisi bu siyosiy allegoriya bo'lib, bu turdagi allegoriyada hikoya elementlari siyosiy vaziyatlar, harakatlar yoki tarixiy voqealarni ifodalaydi. Misol uchun, Jorj Oruellning "Hayvon fermasi" qishloq xo'jaligi hayvonlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir orqali Rossiya inqilobi va undan keyingi Stalin rejimining ramzi bo'lgan siyosiy allegoriyadir.

-Keyingisi esa diniy allegoriyadir. Diniy allegoriya ruhiy yoki axloqiy haqiqatlarni yetkazish uchun ramziy belgilar va hodisalardan foydalanadi. Masalan, Jon Bunyaning "Hojining taraqqiyoti" diniy allegoriya bo'lib, xristianlarning hayot va e'tiqod orqali sayohatini ifodalaydi. Shuningdek Jefri Choserning "Kantenberi ertaklari" asari ham diniy allegoriyani ifodalovchi asar sifatida katta ahamiyatga ega.

-Axloqiy allegoriyaga ega hikoyalar axloqiy tamoyillar yoki axloqiy dilemmalarni anglatuvchi belgilar va voqealarni o'z ichiga oladi. Ezopning "Toshbaqa va quyon" kabi ertaklari ko'pincha qat'iyat va donolik haqida saboq beradigan axloqiy allegoriya bo'lib xizmat qiladi.

-Tarixiy allegoriyalar turkumidagi allegoriya siyosiy yoki ijtimoiy masalalarga e'tiborni qaratib, tarixiy voqealarga parallel ravishda uydirma yoki fantastik sozlashlardan foydalanadi. Gabriel Garsia Markesning "Yuz yillik yolg'izlik" asari tarixning tsiklik tabiati va Lotin Amerikasidagi mustamlakachilik merosini o'rganish uchun tarixiy allegoriyani o'z ichiga oladi.

-Falsafiy allegoriya esa mavhum tushunchalar va ekzistensial savollarni o'rganish uchun ramzlar va rivoyatlardan foydalanadi. Aflotunning "Respublika" asaridagi "G'or allegoriyasi" voqelik va bilimning mohiyatini o'rganuvchi falsafiy allegoriya bo'lib xizmat qiladi.

-Shaxsiy allegoriyalar ko'proq individual xarakterga ega bo'lib, belgilar va hodisalar xarakterning ichki sayohati yoki psixologik holatlarini ifodalaydi. Paulo Koeloning "Alkimyogar" asari qahramonning o'zini kashf etish va amalga oshirishga intilishini aks ettiruvchi shaxsiy allegoriyadir.

Ushbu turdagi allegoriyalar bir-birini istisno qilmaydi va ko'pincha bitta asar doirasida kesishadi boy va purma'no hikoya yaratishda katta ahamiyat kasb etadi.

Qadim zamonlardan adabiyot tafakkurni shakllantirish vositasi hisoblangan. Ko'pgina allegorik tasvirlar yunon va rim mifologiyasiga borib taqaladi. Shunday qilib, ko'zi bog'langan, qo'lida tarozi tutgan ayol obrazi – Femida – adolat, ilon va kosa qiyofasi – tibbiyot allegoriyasi. Allegoriya she'riy ekspressivlikni oshirish vositasi sifatida badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. U hodisalarning muhim tomonlari, sifatleri yoki funksiyalarining o'zaro bog'liqligiga ko'ra yaqinlashishiga asoslanadi va metaforik troplar guruhiga kiradi. Allegoriya odatda shartli bo'lib, ikki taqqoslangan hodisa o'rtasidagi oldindan ma'lum bo'lgan munosabatlarni ko'rsatadi. Bu uni metaforadan ajratib turadi. Metafora yangi va kutilmagan bo'lishi mumkin. Ammo allegoriya deyarli har doim sharhni talab qiladi. Biz mifologik allegoriyalarni yaxshi bilamiz (Gerakl - kuch, Afrodita - go'zallik). Allegoriya rolini ham mavhum tushunchalar (fazilat, haqiqat) ham, tipik hodisalar bilan ifodalash mumkin. Ko'pincha allegoriya she'riyatda (yuqori uslubda), ertakda, balladada qo'llaniladi. Ko'pincha asar butunlay allegorik tasvirlardan iborat bo'lib, allegoriyalar tizimini ifodalaydi. Allegorik uslub alohida rassomlarning ijodi uchun ham, ba'zi adabiy janrlar uchun ham hal qiluvchi bo'lishi mumkin. Ertaklar, masallar, ertaklar bu uslubda yozilgan bo'lib, unda insonning ma'lum xususiyatlarining tashuvchisi hayvonlar yoki tabiat hodisalari hisoblanadi.

Majoz, allegoriya -adabiy badiiy usul yoki obrazlilik turi; mavhum tushuncha yoki mulohazani aniq bir obraz vositasida ifoda etish. So'z yoki iboraning o'z ma'nosidan boshqa, ko'chma ma'noda ishlatilishi va shunday ma'noda ishlatilgan so'z, ibora; metafora; allegoriya.

Tahlil va natijalar. Badiiy adabiyotdagi ko'pchilik majoziy obrazlar folklordan, asosan, hayvonlar haqidagi ertaklardan olingan (bo'ri-ochko'zlik, tulki-ayyorlik timsoli kabi). Majoz turli janrlarda, ayniqsa, masal, ramz, rivoyat, hajv, parabola va boshqalarda keng qo'llaniladi. Shu bilan birga, u realistik yo'nalishdagi yozuvchilar (Pushkin, Gogol. Chingiz Aytmatov, Rasul Hamzatov va boshqalar) ijodida ham uchraydi. O'zbek adabiyotida Hamza, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon, G'ayratiy, keyinchalik Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Rauf Parfi kabilar ijodida Majozning turli namunalari mavjud.

Bizga ma'lumki Mir Alisher Navoiy, XV asrning atoqli o'zbek shoiri, yozuvchisi va davlat arbobidir. U O'rta Osiyo madaniyatining yirik namoyandalaridan biri sanaladi va shu bilan birga o'zbek adabiyoti otasi bo'lib, asarlarini qadimiy turkiy tilda bitgan. Tarixga nazar soladigan bo'lsak o'rta asrlarda Lotin tili "Lingua Franca" dunyo tili hisoblangan, barcha asarlar, qo'lyozmalar shu tilda bitilgan bo'lib, o'qimishli, ziyoli davlat va diniy arboblar shu tilda o'zaro muloqot qilishgan. Bu insonlar sarasiga "Ilohiy komediya" asarining muallifi Italyan buyuk shoir, yozuvchi Dante Alligieri, "Dekameron" asarlarini muallifi Jovanni Bakkachio Italyan tilida, va Ingliz tilining otasi Jeffri Choser "Kanterberi ertaklari" asarini ingliz tilida yaratishgan. Bu adabiyotda, insonlar dunyoqarashini ijobiy shakllanishi va rivojlanishida ulkan qadam bo'lgan. Demak

"Lison ut-tayr" dostoni 193 bobdan, hajman 3 ming 598 bayt, 7 ming 196 misrani tashkil etadi. Kompozision jihatdan asar 4 qismdan iborat: 1.An'anaviy kirish-13 bob(1-13 boblar). 2. Qushlar sayri bilan bog'liq asosiy asosiy syujet (epic qism)-156 bob (14-169-boblar). 3.Lirik qahramon munojoti (lirik qism)-19 bob (170-188- boblar). 4. Xulosa-5 bob (189-193-boblar) dan iborat. Asardagi bosh qahramonlar va personajlarga keladigan bo'lsak ular quyidagilardir: 1.Alloh (ta'rifi). 2. Muhammad payg'ambar (s.a.v). 3.Hudhud. 4. Dostonning lirik qahramoni. Personajlar 3 guruhga bo'linadi: 1) qushlar timsollari; 2) insonlar timsollari; 3) farishtalar timsollari. Bosh qahramonlar bo'lgan Simurg' va Hudhuddan tashqari qushlar 4 guruhga bo'linadi:1)Hudhudning Simurg' sari da'vatiga Musharraf bo'lgan; 2) Simurg' sari dastlabki parvoz amalga oshgandan keyin yo'l azobidan qo'rqib, Hudhudga o'z uzrini aytgan; 3) Hudhudga Semurg' vasliga yetish bilan bo'g'liq masallarda savol bergan; 4) dostonning Simurg' sari parvoz bilan bog'liq asosiy syujet tugaganidan keyin uchraydigan qushlar. Inson personajlar: 1) mamduh personajlar (chahoriyorlar- Hazrat Abu Bakr Siddiq, Hazrat Umar Foruq, Hazrat Usmon, Hazrat Ali hamda Attor)lar; hikoyatlarda tasvirlangan prsonajlarga bo'linadi. Jami 193 bobning 64 tasi-hikoyatlarni tashkil etib ulardagi inson personajlari farishtalar, payg'ambarlar, chahoriyorlar, avliyolar, hukmdorlar, an'anaviy adabiy qahramonlar, noma'lum shahslar timsollari sifatida tasnif qilinadi. [5]. "Lison ut-tayr" teran allegorik asar bo'lib, unda chuqur falsafiy, ma'naviy-axloqiy ma'nolarni ifodalovchi ko'plab allegorik unsurlar mavjuddir. Ularning jumlasiga Qushlarning Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Hayrat, Tavhid, Faqr fano vodiylari bo'ylab Simurg' sari sayohatini insonning ilohiy haqiqat, ma'rifat va o'zligini anglash yo'lidagi ruhiy izlanishlarining allegoriyasi sifatida ko'rish mumkin.

Muhokama. "Lison ut-tayr" asarida tabiat olami va uning unsurlari allegorik timsollarga boy bo'lib, ko'pincha ruhiy sohani, hayot va o'lim davrlarini, butun borliqning o'zaro bog'liqligini ifodalaydi. "Lison ut-tayr" asarida Alisher Navoi o'zining ustози Farididdin Attor timsolini Qaqnus (Lison ut-tayrdagi qushlardan biri) bu qushning tumshug'ida ko'pgina teshiklari bo'lib, ular orqali har xil yoqimli kuy va ohanglar chiqargan. Qaqnusning jufti bo'lmas ekan, umr bo'yi cho'p, o'tin yig'ib, umrining so'ngida juda chiroyli va uzoq kuyilar ekan, uning jozibali sayrashidan o'zi yig'gan o'tinga o't ketib, o'zi ham, o'tin ham kuyib kul bo'lar ekan. O't kulidan yangi "Qaqnusbacha", ya'ni uning bolasi chiqib, u ham o'z yo'lida otasi qilgan ishlarni davom ettirar ekan. Aynan shu Qaqnus qushi Farididdin attor obrazi bo'lib Alisher Navoi uni avvalgi qushga o'hshatadi. "Lison ut tayr" asarida Alisher Navoi "Men uni ota, o'zimni o'g'il deb atamay, u oliy martabali shoh, men uning bandasi, quliman". Chunki avval u bu olovda kuyib, barcha olamga o't ssoldi. So'ngra bu o'tdan bironta kimsa menchalik kuyib- yonmadi, olamni o'rtovchi va dunyoni yorituvchi shu'la bo'lib porlamadi. Qush tili vositasida gulxan paydo qilib, ham o'zimni, ham elning kul bo'lishini bildim [9].

"Lison ut-Tayr" asarida tabiat va inson allegorik obrazga aylangan, insonga hos bo'lgan hususiyatlar tabiatga ko'chirilgan, tabiat qonunlarining birligi jamiyatda namoyon bo'lgan. Badiiy tasvir vositasi sifatida - element, ba'zan esa - dialog

va munozara, bahs va bahs shaklida; dramatik kompozitsiya doirasida allegorik obrazlar namoyon bo'lgan. Jonsiz tasvirlar jonlantirilgan, nutqqa ega, bir so'z bilan aytganda, inson tabiatining bir qismi bo'lib, ular bilan birlikda namoyon bo'lgan.

“Lison ut-Tayr” asarida Hudhuq quyidagicha ta'riflanadi. -Aql nuridan bahramand va rahbarlik jig'asi bilan sarbaland qush. Uning zoti sharafli va izzati yuksak bo'lib, boshini to'g'ri yo'l ko'rsatuvchi toj bezaydi. U arsh oldida parvoz qiladi va Jabroil kabi unga ham yuzlab sirlar ayon bo'lib turadi.

Bizga ma'lumki “Lison ut-Tayr” asari ingliz tiliga 2005 yilda Garri Dik va Nosir qambarov tomonidan nasriy bayoni ingliz tiliga tarjima qiligan. Asar tarjimasida Hudhudni - Hoopoe is a bird that enjoys the wise light. His lineage is glorious and extremely elevated. He is decorated with the crown of one who shows the foght way. He flies in God's throne room and like Gabriel all kinds of secrets are obvious to him.[10] deb tarjima qilingan. Yozma matnning bir tildan boshqa tilga uzatilishi tarjima deb ataladi. Tarjima va talqin atamaları rasmiy ta'rifga ko'ra, tarjima yozma so'zni va talqin (interpretasiya) og'zaki so'zni anglatadi.

Xulosa. Tarjima muvaffaqiyatli bo'lishi uchun tarjimon quyidagilarga katta ahamiyat berishi kerak. (1) Tarjima qilinayotgan xorijiy tilni yahshi bilishi kerak, (2) tarjima qilayotgan tilni mukammal bilishi zarur, (3) mavzuni manba matni (ya'ni tarixiy va mahalliy reallik, muallifning turli xarakterli xususiyatlari va texnik matnlarda tegishli ixtisoslik). Tarjimaning bu uch qirrali tamoyili ko'plab murakkab ko'rinishdagi fikrlarning asosini tashkil etadi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki Hudhud obrazining ingliz tilidagi tarjimasini aniq tushunarli va ravon berilgan. Tarjimonlar o'zbek tilini chuqur bilish bilan bir qatorda, ingliz tiliga obrazning tarjimasini mohirlik bilan uzatishgan.

“Lison ut-Tayr” murakkab allegorik asar bo'lib, unda insonning ma'naviy sayohati, o'z-o'zini anglash muammolari hamda ilohiylik bilan transsendensiya (ma'lum chegaradan oshib ketish, ongdan tashqarida) va birlikka bo'lgan yakuniy izlanishlar haqida chuqur tushunchalar berilgan. Asar o'zining allegorik unsurlari orqali axloqiy va ma'naviy qadriyatlar, voqelik tabiati, ichki o'zgarish imkoniyatlari haqida fikr yuritishga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Peter Crisp. Allegory and symbol a fundamental opposition? Language and Literature 2005; 14; 323
2. Rafikovna, I. K. Morpho-semantic analysis and semantic shift of English internet slangs. Galaxy international interdisciplinary research journal, 11(4), 514.2023
3. Rajapova. M.A. Allegoriya, Stilistik Trop Haqida Dastlabki Tushunchalar FTAI Jild: 03 | Nashr: 04 | апрел 2022 “BILIG – ILMiy FAOLIYAT” nashri
4. Kamolaxon, I. The impact of the internet on the modern english language. Galaxy international interdisciplinary research journal, 10(12), 405-408. 2022
5. Malika Rajapova, Alijon Mamajonov. Linguistic and cultural characteristics of allegorical devices used in a literary text. Society and innovations Issue – 4 № 2 (2023) / ISSN 2181-1415
6. Sharofiddin Sharipov “Lison ut tayr” haqiqati- Toshkent: Ma'naviyat 1998- B-15
7. Rajapova M. Principles of cognitive metaphor and allegory in discourse. 2021
8. Boboxonova L.T “Ingliz tili stilistikasi”. Toshkent. “O'qituvchi” 1995.
9. Allegory as a Stylistic Device in the Short Stories of Oscar Wilde Paperback – July 7, 2015 b Maaz Shehla (Author). <https://www.amazon.com/Allegory-Stylistic-DeviceShort-Stories/dp/3659743844> dan yuklab olingan.
10. Alisher Navoiy “Lison ut tayr” Yoshlar matbuoti. 2022. B 211
11. The language of the birds Alisher Navai. Yangi nashriyot uyi. Toshkent -2018. -B 12-13.